

AKADEMİK-US

Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi

e-ISSN: 2602-3253

Araştırma Makalesi/ Research Article, Aralık 2022, 6/2, 75-87.

Geliş Tarihi: 27. 11. 2022

Kabul Tarihi: 11. 12. 2022

Osmanlı-İran Savaşları Esnasında Trabzon ve Çevresinde Eşkıyalık Faaliyetleri
(1723-1727)

Mehmet KAZDAL

Dr. Öğretim Görevlisi, Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. Lecturer, Artvin Çoruh University, Faculty of Theology

Artvin, Türkiye

mehmetkazdal@artvin.edu.tr, 0000-0002-9508-5283

Öz

Eşkiya sözcüğü, sözlük anlamı itibarıyla "bedbaht, talihsiz, günahkâr ve âsi" gibi manaları ihtiva eden Arapça şakî kelimesinin çoğuludur. Osmanlı Devletinin hâkim olduğu geniş coğrafyada birtakım asayiş problemlerinin olması kaçınılmazdı. Söz konusu asayiş problemleri ordunun seferde olduğu savaş dönemlerinde ise daha da artmaktaydı. Araştırmamız 1723 yılında başlayıp 4 Ekim 1727 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ile Afgan Hotakî hanedanı arasında imzalanan Hemedan Antlaşması vesilesiyle son bulan Osmanlı-İran savaşları esnasında Trabzon ve çevresinde gerçekleşen eşkıyalık hadiselerini konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Osmanlı Devleti, İran Seferleri, Trabzon, Eşkıyalık

Brigandage Activities in Trabzon and its Surroundings during the Ottoman-Iranian Wars (1723-1727)

Abstract: The word brigandage is the plural of the Arabic word shakî, which means "unfortunate, unfortunate, sinful and rebellious" in its dictionary meaning. It was inevitable that there would be some public order problems in the vast geography dominated by the Ottoman Empire. These public order problems increased even more during periods of war when the army was on campaign. Our research focuses on the brigandage incidents that took place in and around Trabzon during the Ottoman-Iranian wars, which began in 1723 and ended with the Treaty of Hemedan signed between the Ottoman Empire and the Afghan Khotaqi dynasty on October 4, 1727.

Keywords: Islamic History, Ottoman Empire, Persian Campaigns, Trabzon, Brigandage

أنشطة اللصوصية في طرابزون وحولها خلال الحروب العثمانية الفارسية (١٧٢٣-١٧٢٧)

المخلص: كلمة اللصوصية هي جمع الكلمة العربية شاقى ومعناها في القاموس "مؤسف ، شرير ، متمرد". كان من المحتم أن تحدث بعض المشاكل الأمنية في الجغرافيا الشاسعة التي تهيمن عليها الإمبراطورية العثمانية. ازدادت هذه المشاكل الأمنية خلال فترات الحرب عندما كان الجيش في المعركة. يركز بحثنا على أحداث اللصوصية التي وقعت في طرابزون ومحيطها خلال الحروب العثمانية الإيرانية التي بدأت عام ١٧٢٣ وانتهت بمعاهدة همدان الموقعة بين الدولة العثمانية وسلالة هوتاكي الأفغانية في ٤ أكتوبر ١٧٢٧

الكلمات المفتاحية: التاريخ الإسلامي، الدولة العثمانية، حملة إيران، طرابزون، قطاع الطرق

GİRİŞ

Eşkîya sözcüğü, sözlük anlamı itibariyle “bedbaht, talihsiz, günahkâr ve âsi” gibi manaları ihtiva eden Arapça şakî kelimesinin çoğuludur. Sözcük Türkçeye geçerken anlam farklılığına uğrayarak “yol kesen” anlamına gelen “kuttâu’t-tarîk” ve “haydut, harami” anlamındaki “muhârib” kelimelerini ifade etmek üzere kullanılmaktadır.¹ Toplumsal huzur ve güvenin sağlanabilmesi için o toplumu oluşturan bireylerin devlet veya toplum tarafından belirlenen kural ve normlara uymaları gerekir. Belirlenen kural ve normların ihlali ise suçun ortaya çıkmasına ve neticede toplumsal insicamın bozulmasına neden olur.²

Osmanlı Devletinin hâkim olduğu geniş coğrafyada birtakım asayiş problemlerinin olması kaçınılmazdı. Söz konusu asayiş problemleri ordunun seferde olduğu savaş dönemlerinde ise daha da artmaktaydı. Zira ordunun seferde olması ister istemez bir otorite boşluğuna neden oluyor bunu fırsat bilen asiler ise buldukları bölgelerde kargaşa çıkararak hem halkı tedirgin ediyor hem de devletin önemli can damarlarından olan ticaret yollarını tehdit ederek ekonomik anlamda zararlar veriyorlardı.³

XVIII. yüzyılın ilk yıllarında İran devletinin hâkim olduğu coğrafyada yaşanan iç karışıklıklar Güney Kafkasya bölgesinde otorite boşluğu meydana getirmiş ve bu durum Osmanlı Devleti ile Rusya’nın dikkatlerini Güney Kafkasya’ya çevirmelerine neden olmuştu. Lakin bu sıralarda Rusya’nın İsveç, Osmanlı Devleti’nin ise Avusturya ile savaş halinde olması her iki devletin bölgeye yönelik hamlelerini ertelemelerine neden olduğu ifade edilmektedir.⁴ Rusya’nın İsveç ile Ağustos 1721’de barış antlaşması yaparak Güney Kafkasya’ya yönelik hamle yapması,⁵ yine 25 Haziran 1723’te Bakü’yü işgal etmesi, hem Kafkasya bölgesindeki halklar hem de Osmanlı Devleti’nin Kafkasya bölgesine hâkim olma hedefi açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktaydı.⁶

Afgan Hotakî hanedanı hükümdarı Mir Mahmud’un Safevî iktidarını yıkarak İran’ı ele geçirmesinden dolayı Güney Kafkasya’da oluşan otorite boşluğu Osmanlı Devleti açısından başka bir problemi ortaya çıkardı. Otorite boşluğundan faydalanan İran’a bağlı Tiflis Hanı’nın itaatten ayrılarak bölgede karışıklıklara sebebiyet verdiği haberi Osmanlı Devleti’ne ulaştı. Osmanlı’nın durumu araştırmak üzere görevlendirdiği Erzurum valisi Vezir İbrahim Paşa Tiflis Hanı ile ilgili gelen bilgilerin doğruluğunu İstanbul’a bildirdi. Bölgede yaşanan hadiselerin daha da vahim bir hal almasından endişe eden Osmanlı Güney Kafkasya bölgesine yönelik on yılı aşkın bir süre devam edecek olan sefer düzenlemeye karar verdi.⁷ Sefer için hazırlıkların önemli bir ayağı olan asker tedariki için Anadolu’nun birçok eyaletine emirler gönderildi.⁸

Ordunun seferde olduğu dönemlerde meydana gelen kısmi otorite boşluğundan faydalanan asilerin eşkıyalık faaliyetlerini arttırdıklarını yukarıda belirtmiştik.

¹ Ali Bardakoğlu - Mücteba İlgürel, “Eşkîya”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995), XI/463.

² Sulhi Dönmezer, *Kriminoloji* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1981), 59-60.

³ İbrahim Güler, “XVIII. Yüzyılda Orta Karadeniz Bölgesinde Eşkıyalık Hareketleri”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* XV (1995), 187.

⁴ Elvin Valiyev ve Doğan Yörük, “Güney Kafkasya’da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (40), Kasım 2016, 18.

⁵ Elvin Valiyev ve Doğan Yörük, “Güney Kafkasya’da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)”, 19.

⁶ Gümüş, Tiflis’te İkinci Osmanlı Hâkimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri, 917.

⁷ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1978), IV/1/513-516.

⁸ Anadolu’nun farklı bölgelerinden sefer için görevlendirilenler hakkında geniş bilgi ihtiva eden mühimme defterleri için bkz. BOA. A.{DVNS. MHM.d, 130-131-132.

Araştırmamıza konu olan dönemde Anadolu'dan orduya katılmak üzere sefere çıkan askerlerin oluşturduğu otorite boşluğundan faydalanan asilerin eşkıyalık faaliyetlerine giriştikleri anlaşılmaktadır. Söz konusu eşkıyalık hareketlerinin meydana geldiği yerleşim bölgelerinden birisi de mezkûr sefere katılmak üzere idarecisi orduya dâhil olan Trabzon ve çevresidir.⁹ Bu durumun izleri ilgili dönemin arşiv kayıtları incelendiğinde müşahede edilmektedir.¹⁰

Araştırmamız 1723 yılında başlayıp 4 Ekim 1727 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ile Afgan Hotakî hanedanı arasında imzalanan Hemedan Antlaşması vesilesiyle son bulan Osmanlı-İran savaşları¹¹ esnasında Trabzon ve çevresinde gerçekleşen eşkıyalık hadiselerini konu edinmektedir. Çalışmamızın ana kaynağını arşiv belgeleri oluşturmaktadır.

1. Gürcistan Kıyılarında Devam Eden Kale İnşaatlarına Lojistik Desteği Engellemeleri

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılın başlarında Gürcistan coğrafyasının Karadeniz sahiline denk gelen tarafında daha önce inşa edilmiş fakat zamanla tamir ve tadilata ihtiyaç duyulan kaleleri yeniden imar etmeye karar vermişti. İmarı kararlaştırılan kalelerden birisi Abaza Melikliği'nin merkezi olan Sohüm'da bulunan kaleydi. Osmanlılar Sohüm Kalesi'nin yeniden inşası ile hem deniz ticaretini güvence altına almayı hem de bölgede siyasi-sosyal karışıklığa sebebiyet veren Abaza eşkıyalarının saldırılarını engellemeyi hedeflemekteydi.¹²

Gürcistan kıyılarındaki eşkıya gruplarının saldırılarını önleme maksadıyla kale inşa etmenin yanı sıra bazı dönemlerde bu bölgelere ekonomik ambargo da uygulanmaktaydı. 1703 Gürcistan Seferi esnasında karışıklık çıkararak bölgenin güvenliğini tehdit eden eşkıya gruplarına karşı uygulanan ambargo bu duruma örnek olarak verilebilir. Osmanlı Devleti sefer hazırlıklarına başladığı andan seferin bittiği tarihe kadar Gürcistan'a yakın sahil bölgesinde bulunan Osmanlı idarecilerine; *"İstanbul'dan Trabzon tarafına yelken açan gemilerin, Batum iskelesinden ötede yer alan Gürcü ve Abaza vilayetlerine gitmelerinin yasaklandığı bu durumun gemi sahiplerine bildirilmesi"* emredilerek ekonomik ambargo uygulandı.¹³

Aynı uygulamanın bazı dönemlerde tekrarlandığını ve bahsi geçen grupların tedhiş faaliyetlerini önleme maksatlı ekonomik ambargo uygulamasının tekrarlandığı anlaşılmaktadır. 28 Mart 1723 tarihli devlet tarafından Trabzon eyaleti mütesellimi ve kadısı başta olmak üzere Gürcistan sınırına yakın bölgelerdeki Osmanlı idarecilerine gönderilen yazı buna örnektir. Söz konusu yazı da Abaza Melikliği'ne ait bölgelerde eşkıyalık faaliyetlerinin sürdüğü bu nedenle bölgeye ekonomik yaptırımlar uygulanması kararlaştırıldığı belirtilmekteydi. Alınan karar gereği bölgeye temel gıda maddeleri başta olmak üzere yük taşıyan gemilerin girişinin yasaklandığı eğer bu kurala muhalif tavır içerisinde olanlar tespit edilirse gemilerine el konulup iskelelere çekilmesi istenmekteydi.¹⁴ İçeriği aynı olan yazı Gürcistan bölgesine yakın Karadeniz kıyılarındaki Kefe, Kerş, Taman

⁹ Kars ve Trabzon Eyaleti mutasarrıfı olan vezir Mustafa Paşa'nın seferdeki vazifesi hakkında belge için bkz. BOA. A.İDVNS. MHM.d, 131/577 (20 ZA 1135/22 Ağustos 1723); BOA. A.İDVNS. MHM.d, 131/597(20 ZA 1135/22 Ağustos 1723).

¹⁰ Trabzon Şer'îye Sicilleri, No: 1907, s. 129.

¹¹ İlker Külbilge, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747) (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010), 168.

¹² Cengiz Fedakâr, "Kafkasya'da Osmanlı Tahkîmatı: Sohüm Kalesi (1723-1729)", 166.

¹³ S.Müfit Bilge, Osmanlı Çağında Kafkasya, 126.

¹⁴ BOA. A.İDVNS. MHM.d, 131/281 (20 C 1135/28 Mart 1723).

Mehmet KAZDAL, Osmanlı-İran Savaşları Esnasında Trabzon ve Çevresinde Eşkîyalık Faaliyetleri

gibi idari merkezlerdeki Osmanlı idarecilerine de gönderilmiştir.¹⁵ Yazıların gönderildiği tarih aynı zamanda Kafkasya bölgesine yeni bir seferin hazırlıklarına başladığı dönem olması açısından da önemlidir. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin başlayacak Kafkasya Seferleri öncesi lojistik açıdan önemli bir bölge olan Gürcistan kıyılarını emniyete almak istediği de söylenebilir.

Devam eden kale inşaatlarının masrafları yakın coğrafyada bulunan Trabzon eyaleti gibi Osmanlı idari birimlerinden karşılanmaktaydı. Fakat masrafların karşılanması sürecinin bölgede bulunan eşkiya gruplarının problemler çıkarması nedeniyle sekteye uğradığı anlaşılıyor. Faş Kalesi Muhafızı Mehmed Bey'in 15 Nisan 1725 tarihli merkezi hükümete gönderdiği arzuhal bu meyanda bilgiler ihtiva etmektedir. Söz konusu arzuhalde Faş ve Sohum'da devam eden kale inşaatları için lazım olan işinin ehli amele, yük taşımak için manda ve diğer malzemelerin tedariki için gereken masrafın bir kısmının Trabzon eyaleti kadıları tarafından kendilerine has olarak verilen arazinin gelirlerinden tedarik edileceğine dair önceden alınan karar hatırlatılmaktaydı. Lakin bu arazilerin bulunduğu Of kazası ve Gönnye sancağına bağlı Atina kazasında ortaya çıkan eşkiya gruplarının bu duruma engel olduğu belirtilmekteydi. Bu sebeple mezkûr eşkiya gruplarının üzerine gidip etkisiz hale getirilmesi ve ardından başka memlekete sürgün edilmeleri Faş Kalesi muhafız tarafından talep edilmekteydi. Aynı belgenin üzerinde merkezi hükümet tarafından düşünülen notta söz konusu taleplerin derhal yerine getirilmesi bölge idarecilerinden istenmekteydi.¹⁶

Sohum Kale'sinin inşaatı devam ederken 1727 yılında payitahttan Çıldır ve Tiflis Beylerbeyi İshak Paşa'ya gönderilen bir yazının akabinde gelişenler Dadyan Meliki Bejan'ın idam edilmesine neden olacaktı. İstanbul'dan gönderilen yazıda daha önce Osmanlı Devleti'ne itaat eden Abaza halkından bir kısım eşkiyaların ortaya çıktığı belirtiliyordu. Bu eşkiyaların Sohum Kalesi'nin tamiri için gönderilen işçilerin bazısını öldürdüğü bazısını ise esir ettiği, yine kale inşaatına nezaret eden askere de öldürmek ve yaralamak suretiyle zarar verdikleri ifade ediliyordu. Eşkiyanın bununla da yetinmeyerek inşaatı devam eden kaleyi muhasara ettiği ve inşaatı kullanılan malzemenin taşındığı hayvanları çaldıkları bildiriliyordu.¹⁷ Söz konusu yazıda İshak Paşa'ya, eşkiyanın ortadan kaldırılması için Çıldır, Tiflis ve diğer yerlerden oluşan bir askeri birlik hazırlaması, askeri birliğin komutanı olarak ise oğlu Yusuf'u ataması emrediliyordu.¹⁸ İshak Paşazâde Yusuf'un komutasındaki ordunun hangi askerlerden oluştuğunu mühimme defterindeki kayıtlardan öğrenebilmekteyiz. Bu kayıtlara göre Trabzon, Tiflis, Faş ve Batum Kalesi muhafazasında görevli askerler, Rize'de bulunan yeniçeri ağası Liko Mustafa,¹⁹ Faş Kalesi muhafazasında bulunan yeniçeri zabiti Haseki Hüseyin'e²⁰ bağlı olarak Yusuf Bey'in komutasındaki orduya dâhil olacaklar ve onun uygun gördüğü bir yerde buluşup Yusuf Bey'in emri doğrultusunda hareket edeceklerdi.²¹

¹⁵ BOA. A.İDVNS. MHM.d, 131/279-280 (20 C 1135/28 Mart 1723).

¹⁶ BOA. AE.SAMD.III 101/10049 (21 Ş 1131/15 Nisan 1725).

¹⁷ Sohum Kalesi civarında yaşanan bu hadisler Sohum Kalesi kadısı, müftüsü ve Bina Emni Mustafa Ağa tarafından payitahta arz edilmişti bkz. Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, Târîh-i Râşid ve Zeyli, III, 1579.

¹⁸ BOA. A.İDVNS. MHM.d, 134/708 (29 Z 1139/17 Ağustos 1727).

¹⁹ BOA. A.İDVNS. MHM.d, 134/706 (20 S 1140/7 Ekim 1727)

²⁰ BOA. A.İDVNS. MHM.d, 134/705 (20 S 1140/7 Ekim 1727).

²¹ BOA. A.İDVNS. MHM.d, 134/709 (29 Z 1139/17 Ağustos 1727).

Trabzon ve Rize'den askerlerinde katıldığı askerî birliğe komutan olan Yusuf Bey askerî harekât için Ahıska'dan emrindeki askerleriyle hareket edip Faş Kalesi civarına gelip Dadyan Meliki Bejan ve diğer Gürcü Melikleriyle bir araya geldiğinde öncelikle Abaza bölgesindeki problemi savaşız bir şekilde çözmek istiyordu. Bu maksatla Dergâh-ı Mualla Kapıcıbaşlarından İbrahim'i şartları içeren hatt-ı hümayun ile Abaza bölgesi beyleri Rostom, Mirza Han ve diğer beylere gönderdi. Abaza beyleri durumu müzakere ederek Osmanlı'nın şartlarını kabul ettiler. Hatt-ı hümayunda, içlerindeki kargaşa çıkaranların yakalanması, kale muhafızlarına, amele ve yolculara zarar verilmemesi, kayıklarının teslim etmeleri ve yeniden yapıp denize çıkarlar ise içlerindeki devletçe el konulup esir edilmeleri şart koşuluyordu. Ayrıca Sohum Kalesi için gerekli kereste, taş ve kireç için yardım etmeleri, Müslüman esirlerin teslim edilmesi, bu şartlara uyup anlaşmayı bozmamaları, aksi halde öldürülmek üzere Abaza Beyi Rostom'un kendi oğlunu ve Tavadlarından bazı kişileri rehin vermesi isteniyordu.²² Şartların kabul edilmesinden sonra savaşız bir şekilde problem çözülmüş ve sefere katılan askerlerin görev yerlerine dönmelerine izin verilmiştir.²³

10 Haziran 1727 tarihli Trabzon, Görele, Keşap, Giresun, Ünye, Batum ve Trabzon eyaletinde bulunan kadılara, Trabzon ve Gönnye mütesellimlerine, yeniçeri zabıtlarına, iskele emirlerine, vilayet âyanlarına gönderilen yazıda Gürcistan kıyılarında yaşanan başka bir problemin izleri müşahade edilmektedir. İlgili belgede Kırım hanı Mengli Giray'a bağlı Şirin beyi Cantemür'ün ahaliye zulmettiği ithamıyla hakkında idam fetvası verilmesinden dolayı yanındaki adamlarıyla beraber kaçtığı belirtilmekteydi. Cantemür Bey'in bu durumundan haberdar olan Kırım ve çevresindeki diğer beylerin onu himaye etmedikleri fakat Abaza memleketindeki beylerin onu kabul edip himaye ettikleri ifade edilmekteydi. Adı geçen kişiyi kabul eden Abaza beylerinin teslim taleplerine olumlu cevap vermedikleri belgedeki ifadelerden anlaşılmaktadır. Merkezi hükümet emre itaatsizlikleri sebebiyle Abaza bölgesi tüccarlarının Memalik-i Mahrusa'dan yiyecek, içecek, tuz vesair eşya götürmelerinin engellenmesi ve üzerlerine asker sevk edilip ortadan kaldırılmaları gerektiğini emretmekteydi. Ayrıca Abaza bölgesine giden gemilerde çoğunlukla Laz kavminden olan bu reislerin bölgeye gidiş gelişlerinde dikkat etmeleri Abaza bölgesinden kimseyi gemilere almamaları gerekmekteydi. Bu emre rağmen gerekli hassasiyetin gösterilmediği anlaşılmakta olduğu bu ihmalden Trabzon ve diğer adı geçen bölgelerdeki idarecilerin mesul olacağı bilinmesi gerekmekteydi. Alınan karar gereği bundan böyle Trabzon ve Faş'a mühimmat götürülen gemilerin adı geçen kazaların iskelelerine geldiklerinde içlerinde bulunan Abaza tüccarının eşyaları ile gemilerden indirilip gemilere mübaşirler konularak Asitane-i Saadet'e gönderilmesi ve bu husustaki emre uygun hareket edilmesi gerektiği belirtilmekteydi.²⁴

2. Maden Sahasında Eşkivalık Faaliyetleri

Osmanlı döneminde madencilik faaliyetlerinin, seferler esnasında fethedilen bölgelerde mevcut olan ya da sonraki dönemde tespit edilen maden ocaklarının işletilmesiyle başladığı belirtilmektedir. Madenlerin Tanzimat öncesine kadar, daha çok

²² BOA. A/DVNS. MHM.d, 134/1089 (10 CE 1140/24 Aralık 1727).

²³ BOA. A/DVNS. MHM.d, 134/1090(10 C 1140/23 Ocak 1728).

²⁴ BOA. A./DVNS. MHM.d, 134/366 (20 L 1139/10 Haziran 1727).

Mehmet KAZDAL, Osmanlı-İran Savaşları Esnasında Trabzon ve Çevresinde Eşkîyalık Faaliyetleri

devlet tarafından işletildiği fakat bunun yanı sıra bazı özel işletmelerinde olduğu ifade edilmektedir. Bir maden “mukataası”,²⁵ “iltizam”²⁶ yöntemiyle idare edilebileceği gibi, devletin “tayin ettiği emin veya nazırlar” tarafından da yönetilebilirdi.²⁷

Osmanlı Devleti, ekonomik olarak varlığını sürdürmesi için hayati öneme sahip diğer müesseseler gibi madenlere de büyük önem vermiştir. Malî açıdan devletin önemli gelir kapılarından olan madenlerin bulunduğu bölgelerin korunması konusunda devletin hassas davranmaya çalıştığı ve bu anlamda önlemler aldığı bilinmektedir. Ayrıca askerî açıdan da madenlerin devletin en önemli ihtiyaç kalemlerinden biri olması, madenlerde çalışan tebaanın güvenliğinin sağlanmasına da ehemmiyet verilmesini gerektirmektedir. Zira bu durum üretimin geleceğini etkilemesi açısından son derece önemli haiz bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle genel olarak anayollardan uzak dağlık ve ıssız bölgelerde bulunan maden ocaklarının saldırıya uğramasının olası olması, devletin diğer bölgeler nazaran maden bölgelerinde takviye önlemler almasını gerekli kılmaktaydı.²⁸

Osmanlı Devleti maden bölgelerindeki üretim faaliyetlerinin sekteye uğramamasın için birtakım önlemler almaya çalışmıştır. Bu bağlamda maden ocaklarına yakın yerleşim yerlerinden yolcu kabilelerinin geçmesine izin verilmemiş, eşkıya gruplarının maden bölgelerine yaklaştırılmamasına özellikle gösterilmişti. Ayrıca 1723 İran seferleri öncesinde seferde görevli ordu komutanlarına, maden bölgelerine uğramamalarına dair emirler gönderilmişti. Zira asker içerisinde başıbozuk grupların sefer esnasında eşkıyalık faaliyetlerinde bulunduğu daha önceden tecrübe edilen durumlardandı.²⁹

Güney Kafkasya bölgesine yönelik seferler devam ederken 2 Temmuz 1724 tarihli Trabzon sancağı tımar sahiplerinden Seyyid Hüseyin'e gönderilen hüküm kaydında Trabzon'a bağlı Gümüşhane kazasındaki maden bölgelerinde yaşanan tedhiş hareketinden bahsedilmekteydi. Söz konusu yazıda Gümüşhane'ye bağlı olan Gümüşlü ve diğer madenler civarında ortaya çıkan bağlı eşkıya gruplarının yollardan gelip geçen kişilerin mallarına el koyduğu, yolcularının canına kastettikleri ve bunun gibi birçok cürümleri işleyerek bölgeden maden çıkarılmasına engel oldukları ifade edilmekteydi. Söz konusu eşkıya grubunun Çepni aşiretine mensup olduğu da ayrıca belirtilmekteydi. Merkezi hükümet yazının muhatabı bölgedeki tımar sahiplerinden biri olan Seyyid Hüseyin'e tedhiş faaliyetlerinde bulunan eşkıyayı yakalaması ve gerekli cezalarını vermesi ve stratejik önemi olan maden bölgesinin güvenliğini sağlaması emredilmekteydi.³⁰

26 Aralık 1725 tarihinde ise bu defa Kürtün bölgesinde bulunan gümüş madeni civarında yaşanan eşkıyalık faaliyetlerinden Mustafa isimli bölgenin ileri gelenlerinden birinin yazdığı arzuhalde haberdar olmaktadır. Adı geçen Mustafa, Kürtün kazasındaki gümüş madeni civarında isimleri arzuhalde kayıtlı kişilerin yol kestiklerini, mal

²⁵ Osmanlı maliyesinde vergi gelir birimini ifade eden bir terim olan “mukataa” kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Genç, “Mukataa”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), XXXI/129-132.

²⁶ Osmanlılarda devlete ait vergi gelirinin özel bir şahsa verilmesini ifade eden bir terim olan “iltizam” kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Genç, “İltizam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2000), 154-158.

²⁷ Yaşar Baş, “Kiği Demir Madeni ve Humbarahanesi”, *Turkish Studies* 6/4 (Fall 2011), 410-411.

²⁸ Mustafa Altunbay, “Klasik Dönemde Osmanlıda Madencilik”, *Türkler Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2003), X/791-801.

²⁹ Osman Köse, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri” (Trabzon ve Çevresi, Uluslararası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu, Trabzon: Trabzon Valiliği, 2002), 294.

³⁰ BOA. A.İDVNS. MHM.d, 132/77 (10 L 1136/2 Temmuz 1724).

yağmaladıklarını, adam öldürdükleri ve bu suretle madende çalışan kişilerin faaliyetlerine engel olduklarını bildirmekte ve gerekli önlemin alınmasını payitahttan talep etmekteydi. Ayrıca bu durumun madeni işleme hale getirdiğini de ifade etmekteydi. Bunun üzerine merkezi hükümet Trabzon eyaletine bağlı Kürtün kazasına yakın olan Giresun, Keşap ve Görele kadılarına, aynı yerlerin yeniçeri serdarlarına ve bölgedeki âyana ayana, öncelikle arzuhalde bildirilen meselenin gerçekliğinin araştırılması eğer hakikati var ise söz konusu eşkıya grubunun iş birliği yapılarak yakalanmalarını emredilmekteydi. Ayrıca yakalanan kimselerden verdikleri zararın tazmin edilerek şer'i şerife uygun bir şekilde cezalandırılmaları da istenmekteydi.³¹

1 Temmuz 1726 tarihli başka bir belgeden ise söz konusu arzuhalde ifade edilen durumun araştırılması için görevlendirilen Kürtün Maden'i mutasarrıfı Ömer Bey'in bu esnada eşkıya tarafından öldürüldüğü belirtilmekteydi. Bu esnada bazı eşkıyanın yakalandığı ifade edilmekteydi. Yakalanan eşkıyanın bir kısmının Naib oğlu Osman'ın hapsinde diğer kısmının ise Trabzon Kalesi'nde hapsedildikleri fakat bazı eşkıyanın ise kaçtıkları ifade edilmekteydi. Payitaht Trabzon mütesellimi Mehmed Bey'den kaçan kişilerin yakalanmasını ve Ömer Bey'in katli hadisesine katılan bütün eşkıyanın layık olduğu cezaya çaptırılmasını emretmekteydi.³²

Yukarıdaki belgelerle aynı tarihli Trabzon kadısına, mütesellimine, yeniçeri zabıtine yazılan yazıdan tutuklu durumda bulunan eşkıyaların isimlerini de öğrenmekteyiz. Buna göre; Kürtün bölgesindeki gümüş madeni çevresinde ortaya çıkıp, tacirlerin, madencilerin ve amelelerin yol güvenliğini bozan kişilerden bir kısmı Naib oğlu Osman tarafından hapsedilmişti. Bu kişilerin isimleri Köse oğlu Halil, Musa oğlu Muhammed, Köse Ali oğlu Mustafa, Budar oğlu Ahmed, Musa oğlu Hasan, İbrahim oğlu Avaz, Ali oğlu İbrahim, Mustafa oğlu Süleyman, Ahmed oğlu Mustafa, Kemal oğlu Hasan, Süleyman oğlu Veli, Çakır oğlu Hüseyin, Bena? oğlu İbrahim, Tatar oğlu Hüseyin, Beş oğlu Daniş Hasan, Veli oğlu ve Kemal oğlu Mustafa olarak tespit edilmektedir. Trabzon Kalesi'nde hapsedilen kimselerin adları ise Dikmen Kethüdası Hüseyin, Yoros oğlu Hüseyin, Süleyman ve kardeşinin oğlu Mustafa, Uzun oğlu Avaz, Deli Muhammed, Sofi oğlu Ali, Emir Osman, Çukur köylü Mahmud, Dikmenli Ali, Kemal oğlu Mustafa olarak belirtilmekteydi. Hapsedilmiş eşkıyalarla ilgili tahkik için mübaşir yapmak üzere Sadrazam ağası Sirozi Mehmed görevlendirildi. Sirozi Mehmed atadığı adamı Murtaza marifetiyle Kürtün'e davet ettiği Giresun kazasının ulema ve diğer ileri gelenlerinin ifadelerine göre davete icabet etmek istediklerini fakat Giresun kalesi dizdarı Seyyid Hasan Oğlu Ömer ve yakın adamları Divdizâde Muhammed, oğlu Ali, el-hac Fazlızâde Hasan ve Bekir isimli kişilerden çekindiklerini belirtmekteydiler. Hatta bu davete icabet etmek isteyen yeniçeri zabiti Mustafa'nın mezkûr kişiler tarafından engellendiği de ifade edilmekteydi. Bu durumun araştırılması ve gerekli görüldüğünde bu kişilerin müstahak olduğu cezaya çaptırılmaları istenmekteydi.³³

³¹ BOA. A.{DVNS. MHM.d, 133/192 (20 R 1138/26 Aralık 1725).

³² BOA. İE.MDN. 3/191 (10 ZA 1138/10 Temmuz 1726.; BOA. A.{DVNS. MHM.d, 133/972 (10 ZA 1138/10 Temmuz 1726).

³³ BOA. A.{DVNS. MHM.d, 133/976 (10 ZA 1138/10 Temmuz 1726).

3. Halka Zulmedilmesi

Osmanlı Devleti'nin Güney Kafkasya bölgesine yönelik savaş kararı almasının ardından,³⁴ sefer için görevlendirilen eyalet idarecileri görev bölgelerine gitmek üzere yönetim birimlerinden ayrıldılar. İdarecilerin ayrılması sebebiyle Anadolu'nun birçok yerinde öteden beri devam eden eşkıyalık faaliyetlerinin artışa geçtiği müşahede edilmektedir. Eşkîyalık faaliyetlerinin artmasından öncelikle halkın olumsuz anlamda etkilendikleri anlaşılmaktadır.

10 Haziran 1727 tarihli Trabzon eyaleti ile birlikte Anadolu, Sivas Karaman, Maraş, Erzurum, Diyarbakır, Kars, Şehrîzor, Çıldır ve Rakka valilerine yazılan hüküm kaydından savaş döneminde eşkıyalık faaliyetlerinin artmasının bu bölgelerde yaşayan halk üzerindeki olumsuz etkilerini görmekteyiz. Söz konusu kayıta sefer için görevlendirilen idarecilerin bölgelerinden ayrılmasının ardından yerlerine bakmak üzere mütesellimler³⁵ atandığı belirtilmekteydi. Vekâleten atanan mütesellimlerin öncelikli görevi halkın huzur ve refahını sağlayıp onlara güvenli bir ortam sağlamak iken bu görevlerini ihmal ettikleri ilgili belgeden anlaşılmaktaydı. Mütesellimlerin görevlerini yerine getirmemeleri neticesinde ortaya çıkan eşkıyanın, yol kestiği, adam kaçırıp öldürmek suretiyle halka zulmettiği tespit edilmekteydi. Bu tarz hadiselerinin önüne geçebilmek için vekâleten atanan kimselerin vasıflarının dikkate alınması ayrıca "kapı harcı", "mübaşiriye" ve benzeri³⁶ adlar altında halktan zorla vergi alınmaması hususunda adı geçen bölgelerdeki idareciler uyarılmaktaydı.³⁷

Seferler esnasında yaşanan otorite boşluğundan faydalanarak eşkıyalık faaliyetlerine girişen gruplar içerisinde sadece alelade halktan kişilerin değil aynı zamanda bazı askeri gruplara mensup kişilerinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu askeri gruplar buldukları bölgelerde başına buyruk hareket ederek halka zulmetmekte ve karışıklıklar çıkarmaktaydılar. 12 Mayıs 1726 tarihli belge Osmanlı ordusunun belkemiğini oluşturan yeniçeri ocağına bağlı serdengeçti birliğine³⁸ mensup kişilerin Trabzon çevresinde çıkarmış olduğu karışıklık bu duruma örnek olarak verilebilir. Mezkûr belgede Trabzon kadısı Mevlana Abdülbaki Efendi'nin merkezi hükümete yazdığı arzuhalinde Trabzon kazası mülhakatından Akçaabat nahiyesine bağlı Platana karyesinde bulunan altmış dördüncü cemaate mensup serdengeçti ağası Kazancıoğlu ve yandaşlarının yapmış olduğu fesat hareketlerini şikâyet ettiği belirtilmekteydi. Söz konusu arzuhalde eşkıyanın Trabzon Kalesi ve civarını on iki gün muhasara ettiği ve bu esnada bölge âyanından günahsız bazı kişileri de katledip etrafta yağma yaptıkları belirtilmekteydi. Hem arzuhaldeki şikâyetleri araştırmak üzere hem de bozulan nizamı düzeltmek üzere Vezir Mustafa Paşa'nın müfettiş tayin edildiği de ayrıca ifade edilmekteydi. Belgenin devamında eğer teftiş neticesinde isnad edilen suçların hakikati ortaya çıkar ise Trabzon kadısına, mütesellimine ve yeniçeri

³⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1/513-516.

³⁵ Beylerbeyinin veya sancak beyinin vekili olarak onların sefere gittiklerinde veya görev bölgelerine gitmedikleri zamanlarda yerlerine bakan, vergileri toplayan görevlileri ifade eden mütesellim kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. Yücel Özkaya, "Mütesellim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), XXXII/203-204.

³⁶ Tanzimat Öncesi ve sonrası halktan alınan vergilerle ilgili bir mukayese için bkz. Nadir Özbek, *İmparatorluğun Bedeli- Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet (1839-1908)* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2015).

³⁷ BOA. A.İDVNS. MHM.d, 134/373 (20 L 1139/10 Haziran 1727).

³⁸ Osmanlı döneminde savaşlarda en önde çarpışan birlikler için kullanılan "serdengeçti" kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. Abdulkadir Özcan, "Serdengeçti", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), XXXVI/554-555.

zabitine, Vezir Mustafa Paşa ile iş birliği yaparak tedhiş hareketine girişen serdengeçti eşkiyasının mallarına el koymaları ve gerekli cezalara çarptırılmaları emredilmekteydi.³⁹

12 Mayıs 1726 yılında Trabzon mütesellimine ve Samsun Kalesi dizdarına gönderilen bir mühimme kaydında Rize'ye bağlı Lefkece Deresi diye bilinen köylerinde ikamet eden kimselerin itaatsizlik yaparak vergilerini vermediği ve buldukları bölgede yol kesip adam öldürdükleri ve halka zulmettikleri ifade edilmekteydi. Yazının devamında adı geçen şakilere Rize kazası sakinlerinden Matul oğlu Uzun hacı Muhammed, Mataracı oğlu Uzun Ahmed, Şad oğlu Kara Hüseyin, Küçük Mustafa oğlu Molla Hasan isimli kişilerin de adamlarıyla beraber destek oldukları belirtilmekteydi. Yaşanan problemin çözülmesi için görevlendirilen yazının muhatabı Trabzon mütesellimi ile Samsun Kalesi dizdarına bölgede yaşanan problem çözülene kadar eşkiyaya yardım ve yataklık yapan Rize kazası sakinlerinden isimleri zikredilen kişilerin Samsun Kalesi'nde hapsedilmeleri emredilmekteydi.⁴⁰ Aynı dönemde Rize kazasına yakın Of kazasında da benzer bir problemin yaşandığı arşiv kaydından anlaşılmaktadır. Lakin Of kazasında ortaya çıkan eşkiyaya destek olan kimseler arasında askeri sınıfa mensup serdengeçti birliğinden kişilerin olması dikkate değerdir. İlgili belgede bu kimselerin isimleri Trabzon ahalisinden serdengeçti Bozok Mustafa, torunu Mustafa, Muhammed Halil oğlu, Çiftçi oğlu Ahmed, Abacı oğlu Murtaza, Dere Mustafa, Arap İmam, Topal Ali oğlu isimli kimseler olduğu tespit edilmektedir. Merkezi hükümet bir önceki probleme müdahale etmesini istediği Trabzon mütesellimi ile Samsun Kalesi dizdarından adı geçen kimseleri tutuklayarak Samsun Kalesi'nde hapsedmesini istemekteydi.⁴¹ Devlet bu tutuklamalar suretiyle eşkiyaya olan desteği keserek problemi daha kısa sürede çözebileceğini düşünmüş olmalıdır.

Eşkiyanın bazı dönemlerde sadece halkın huzurunu bozup canına kastetmekle kalmayıp ırz ve namusuna da tasallut ettiği ilgili dönem belgelerinden anlaşılmaktadır. Örneğin Trabzon naibi es-Seyyid Hacı Abdullah Efendi ve Trabzon mütesellimine hitaben yazılan 14 Kasım 1727 tarihli belgede ifade edilen hususlar bu durumun açık örneğini oluşturmaktadır. İlgili belgede Trabzon naibi es-Seyyid Hacı Abdullah Efendi, Trabzon müftüsü Abdülaziz Efendi, ulemeden ve ümeradan vilayet ileri gelenlerinin hem arzuhal yazarak hem de bizzat mahkemeye başvurarak Sürmene kazasında yaşanan konuyla ilgili bir hadiseyi arz ettikleri anlaşılmaktadır. Arzuhallerde ve bizzat yapılan şikâyetlerde, Trabzon ulemasından Hacı Ali'nin Sürmene kazasına bağlı Mancana köyünde yaşayan eşinin Sürmeneli Bektaş oğlu Ahmed tarafından kaçırılıp on gün boyunca alıkonulduğu ve türlü şenaate maruz bırakıldığı belirtilmekteydi. Devamında ise bu duruma maruz kalan kadının bir yolunu bulup kaçarak Trabzon'a geldiği fakat adı geçen eşkiya Ahmed'in yanına 200 kadar adam toplayı Trabzon'da bulunan kadını tekrar kaçıracağına dair haberler alındığı ifade edilmekteydi. Merkezi hükümet bölgede görev yapan bütün devlet memurlarından öncelikle şikâyet konusu olan meselenin incelleme araştırılması istenmekteydi. İnceleme neticesinde iddiaların gerçekliği tespit edildiğinde ise fetva gereğince eşkiyanın cezasının verilmesi emredilmekteydi.⁴²

³⁹ BOA. A.(DVNS. MHM.d, 133/735 (10 N 1138/12 Mayıs 1726).

⁴⁰ BOA. A.(DVNS. MHM.d, 134/662 (10 M 1139/7 Eylül 1726).

⁴¹ BOA. A.(DVNS. MHM.d, 134/663 (20 M 1139/17 Eylül 1726).

⁴² BOA.C.ADL. 80/4796 (29 RA 1140/14 Kasım 1727).

Mehmet KAZDAL, Osmanlı-İran Savaşları Esnasında Trabzon ve Çevresinde Eşkîyalık Faaliyetleri

Eşkîya ile devam eden mücadele için harcanan masrafın nasıl ödeneceğine yönelik bazı bilgiler ilgili dönem belgeleri incelendiğinde tespit edilebilmektedir. Örneğin Trabzon mütesellimi ve Trabzon Eyaleti'ndeki Hatuniye Vakfı⁴³ mütevellisi olan ismi kaynakta zikredilmeyen kişiye gönderilen belgede ifade edilenler bu anlamda örnek verilebilir. Söz konusu belgede Trabzon eyaletinde ortaya çıkan eşkıyanın yakalanıp cezalandırılması için gerekli masrafların üç ay boyunca eyaletin mahsul ve vergilerinden tedarik edileceği yani masrafların mahallinden karşılanması gerektiği ifade edilmekteydi. Bu üç aylık süre zarfında eyaletin mutasarrıfı Vezir Mustafa Paşa'ya herhangi bir ödeme yapılmaması gerektiği ayrıca belirtilmekteydi.⁴⁴

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu coğrafyanın geniş olmasının, asayiş noktasında bazı dönemler devleti zorladığı anlaşılmaktadır. Söz konusu asayiş endişesinin ordunun seferde olduğu savaş dönemlerinde yaşanan otorite boşluğunda daha da arttığı görülmektedir. Bu tarz asayiş problemlerinin en önde geleni bazen halktan birtakım kimselerin bazen de asker içerisinden grupların aktörleri olduğu eşkıyalık hadiseleriydi. Eşkîyalık hadiselerinin yaşandığı bölgelerde hem halkta huzursuzluk meydana gelmekte hem de ticaret yolları tehdit altına girdiğinden devlet ekonomik anlamda zarar görmekteydi. Bu durum devletin halk nezdinde ki itibarını sarsmaktaydı.

Osmanlı Devleti 1723 yılında kararlaştırdığı İran seferleri öncesinde Gürcistan coğrafyasının Karadeniz sahiline denk gelen tarafında daha önce inşa edilmiş fakat zamanla tamir ve tadilata ihtiyaç duyulan kaleleri yeniden imar etmeye karar vermişti. İmarı kararlaştırılan kalelerden birisi Abaza Melikliği'nin merkezi olan Sohüm'da bulunan kaleydi. Osmanlılar Sohüm Kalesi'nin yeniden inşası ile hem deniz ticaretini güvence altına almayı hem de bölgede siyasi-sosyal karışıklığa sebebiyet veren Abaza eşkıyalarının saldırılarını engellemeyi hedeflemekteydi. Bu amacı gerçekleştirmek maksadıyla Trabzon eyaleti dâhil yakın coğrafyadaki bütün idari birimlerin destek verdiği görülmektedir. Özellikle inşaat masraflarının Trabzon vilayetine düşen kısmını tedarik ederken bölgedeki eşkıyaların zorluk çıkardığı bu nedenle birtakım prolemlerin yaşandığı tespit edilmiştir. Devlet bölgedeki idareciler aracılığı ile bu problemlerin üstesinden gelemeye çalışmıştır.

Osmanlı Devleti, ekonomik olarak varlığını sürdürmesi için hayati öneme sahip diğer müesseseler gibi madenlere de büyük önem vermiştir. Malî ve askeri açıdan devlet için stratejik öneme sahip maden bölgelerin korunması devletin hassas davranmaya çalıştığı ve bu anlamda önlemler aldığı bilinmektedir. Trabzon eyaletinin sınırları içerisinde bulunan Gümüşhane ve Kürtün kazalarındaki maden ocakları ve çevresinde yaşanan eşkıyalık faaliyetlerine karşı devletin aldığı önlemler bu kabilden hadiselere örnek olarak değerlendirilmiştir.

Seferler sırasında otorite boşluğundan faydalanarak eşkıyalık faaliyetlerine girişen grupların yapısının homojen olmadığı anlaşılmıştır. Bu gruplar içerisinde sadece alelade halktan kişilerin değil aynı zamanda bazı askeri gruplara mensup kişilerin olduğu görülmüştür. Ayrıca eşkıya ile devam eden mücadele için harcanan masrafın genel olarak yerel kaynaklar üzerinden karşılanmaya çalışıldığı tespit edilmiştir.

⁴³ Hatuniye Vakfı ve gelirleriyle ilgili bilgi için bkz. Sebahittin Usta, "Trabzon İmâret-i Hatuniye Vakfı ve Gelirleri (1550-1650)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* XI/21 (2016), 225-250.

⁴⁴ BOA. A.İDVNS. MHM.d, 134/651 (10 M 1140/28 Ağustos 1727).

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA. A. {DVNS. MHM.d, 130,131,132, 133, 134,135.

BOA. AE.SAMD.III 101/10049.

BOA. İE.MDN. 3/191.

BOA. KK.d. 523/64, 95

BOA.C.ADL. 80/4796.

Trabzon Şer'ıye Sicilleri, No: 1907, s. 129.

Kaynak ve Araştırma Eserleri

Altunbay, Mustafa. "Klasik Dönemde Osmanlıda Madencilik". *Türkler Ansiklopedisi*. X/791-801. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2003.

Bardakoğlu, Ali - İlgürel, Mücteba. "Eşkıya". *TDV İslam Ansiklopedisi*. XI/463-469. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995.

Baş, Yaşar. "Kiği Demir Madeni ve Humbarahanesi". *Turkish Studies* 6/4 (Fall 2011), 409-430.

Başar, Fahameddin. *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

Bilge, Sadık Müfit. *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1. Basım, 2012.

Çelebi, Fevzi. *18.Yüzyıldan Günümüze Gürcü Tarihinin Ana Hatları*. İzmir: Duvar Yayınları, 2020.

Dönmezer, Sulhi. *Kriminoloji*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 6. Basım, 1981.

Fedakar, Cengiz. "Kafkasya'da Osmanlı Tahkîmatı: Sohum Kalesi (1723-1729)". *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 2 (2017), 163-194.

Genç, Mehmet. "İltizam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXII/154-158. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2000.

Genç, Mehmet. "Mukataa". *TDV İslam Ansiklopedisi*. XXXI/129-132. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

Güler, İbrahim. "XVIII. Yüzyılda Orta Karadeniz Bölgesinde Eşkıyalık Hareketleri". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* XV (1995), 187-219.

Gümüş, Nebi. "Tiflis'te İkinci Osmanlı Hâkimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri". *Osmanlı Tarihi*. IV-II.Kısım/915-943. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.

Köse, Osman. "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri". 289-312. Trabzon: Trabzon Valiliği, 2002.

Külbilge, İlker. *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010.

Özbek, Nadir. *İmparatorluğun Bedeli- Osmanlı'da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet (1839-1908)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2015.

Özcan, Abdulkadir. "Serdengeçti". *TDV İslam Ansiklopedisi*. XXXVI/554-555. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.

Özkaya, Yücel. "Mütesellim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXXII/203-204. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.

Râşid Mehmed Efendi - Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi. *Târîh-i Râşid ve Zeyli*. çev. Abdülkadir Özcan vd. I-III Cilt. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.

Usta, Sebahittin. "Trabzon İmâret-iHatuniye Vakfı ve Gelirleri (1550-1650)". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* XI/21 (2016), 225-250.

Mehmet KAZDAL, Osmanlı-İran Savaşları Esnasında Trabzon ve Çevresinde Eşkîyalık Faaliyetleri

Uzunçarşılı, İ.Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1978.

Valiyev, Elvin - Yörük, Doğan. "Güney Kafkasya'da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 40 (24 Kasım 2016), 15-28.